SEZAİ KARAKOÇ'S PERCEPTION OF NATURE AT THE CROSSING OF ECOLOGICAL THOUGHTS AND THE ISLAMIC RELIGION'S PERSPECTIVE TO THE ENVIRONMENT

PELİN SULTAN KARA

Arş. Gör. Yozgat Bozok Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
Mail: p.sultan.kara@yobu.edu.tr
ORCID ID: http://orcid.org/0000-0001-7872-6870

ABSTRACT

Sezai Karakoç met her lover in 2021, whom she said "Don't extend my World exile". The works of the valuable poet & writer & thinker of the Second New Movement, who left many works behind, are in the quality of being a source for various academic fields as well as forming the distinguished parts of Turkish Literature. One of these fields is ecology. Ecological thought emerged after the 17th century in the West, after the state of being the master of nature and the mechanical universe views were shaken by post-modern thoughts. When ecological thoughts are examined, the fact that they emerged with the criticism of modernization, especially in terms of the contrast of deep and spiritual ecological thoughts to those brought by modernization and the spiritual aspects they carry, coincide with Sezai Karakoç's perception of nature and nature. Deep and spiritual ecological thoughts offer propositions that integrate people with nature and base them on ancient cultures, traditions, divine and non-divine religions. When the works of Sezai Karakoç are examined, it is seen that there is a serious criticism of modernization, that modernization separates people from nature. The perception of nature in her works is also based on culture, tradition and spirituality. In the works she left behind, natural elements such as rain, sea, sun, rose, river, mountain and fig are often included. In addition, the cities disconnected from nature that emerged as a result of modernization and the crisis of the people trapped in concrete in these cities are also expressed as eco-criticism. It is advised that the person in this crisis will get rid of the crisis by returning to spirituality and nature, otherwise she will disappear among the concrete.

Keywords: Deep Ecology, Spiritual Ecology, Sezai Karakoç, Ecological Crisis, Modernity

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü:	Araştırma
Geliş Tarihi:	16.07.2022
Kabul Tarihi:	13.09.2022
Yayın Tarihi:	15.10.2022
Yayın Sezonu:	Temmuz-Aralık

Makaleye Atıf Bilgisi

SULTAN KARA Pelin (2022). "Ekolojik Düşünceler ve İslam Dininin Çevreye Bakışının Kesişiminde Sezai Karakoç'un Tabiat Doğa Algısı". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. Yıl: 18 Sayı: 63. (284-309)

EKOLOJİK DÜŞÜNCELER VE İSLAM DİNİNİN ÇEVREYE BAKIŞININ KESİŞİMİNDE SEZAİ KARAKOÇ'UN TABİAT DOĞA ALGISI

PELİN SULTAN KARA

ÖZ

Sezai Karakoç 2021 yılında "Uzatma dünya sürgünümü benim" dediği sevgilisine kavuşmuştur. Ardında pek çok eser bırakan İkinci Yeni Akımının kıymetli şairi & yazarı & düşünürünün eserleri Türk Edebiyatı'nın güzide parçalarını oluşturmakla beraber çeşitli akademik alanlara da kaynaklık edebilecek niteliktedirler. Bu alanlardan biri de ekolojidir. Ekolojik düşünce, batıda 17. Yüzyıldan sonra ortaya çıkan, insanın doğaya efendi olma durumu ve mekanik evren görüşlerinin post-modern düşüncelerle sarsılmasının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ekolojik düşünceler incelendiğinde, modernleşme eleştirisiyle ortaya çıkmış olmaları, özellikle derin ve tinsel ekolojik düşüncelerin modernleşmenin getirdiklerine zıtlıkları ve taşıdıkları manevi yanları açısından Sezai Karakoç'un doğa ve tabiat algısıyla örtüşmektedir. Derin ve tinsel ekolojik düşünceler insanı doğayla bütünleştiren önermeler sunmakta, bunları kadim kültürlere, geleneklere, ilahi olan ve olmayan dinlere dayandırmaktadırlar. Sezai Karakoç'un eserleri incelendiğinde ciddi bir modernleşme eleştirisi, modernleşmenin insanı tabiattan koparıdığı görülmektedir. Onun eserlerinin tabiat algısı da kültür, *gelenek ve maneviyata dayanmaktadır. Ardında bıraktığı eserlerinde sıklıkla yağmur, deniz, güneş, gül, nehir, dağ, incir gibi tabiat unsurları* manevi yönleriyle sıklıkla yer almaktadır. Ayrıca eserlerinde modernleşme sonucu ortaya çıkan doğadan kopuk kentler ve bu kentlerde betonlara hapsolmuş insanın krizi de eko-eleştiri şeklinde ifade edilmektedir. Bu krizdeki insanın maneviyata ve doğa dönmesi ile krizden kurtulacağı aksi takdirde betonlar arasında yok olup gideceği öğütlenmektedir.

Anahtar kelimeler: Derin Ekoloji, Tinsel Ekoloji, Sezai Karakoç, Çevre krizi, Modernleşme

Giriş

Akşamları gelir incir kuşları
Konarlar bahçemin incirlerine
Kiminin rengi ak, kiminin sarı
Ah, beni vursalar bir kuş yerine!
Sezai Karakoç

(...)

Karnın yardım kazmayınan belinen
Yüzün yırttım tırnağınan elinen
Yine beni karşıladı gülünen
Benim sâdık yârim kara topraktır

Aşık Veysel

Aydınlanma, mekanik evren görüşü, sanayi devrimi, modernleşme, ilerleme gibi kavramlar yaygın ve egemen hale gelene kadar organik dünya görüşü hâkim olmuştur. Fakat batıda Rönesans sonrasında Bilimsel Devrim ve Sanayi Devrimi gibi büyük paradigma değişimleri sonrasında organik dünya görüşü yerini kartezyen bilim ve mekanik dünya algısına bırakmıştır. Büyünün bozulmuş olması ve aslında insanın doğaya hâkim olması gerektiği mutlak kabul görür hal almıştır. İnsan merkezli görüşün yaygınlaşması insanın doğa üzerinde istediği gibi davranabileceği algısını oluşturmuştur (Şahin, 2017: 52-53 ; Taylor, 2020: 12). Aydınlanma döneminde iktisadi algı sürekli büyüme yönünde olmuştur. Merkeze yerleştirilen egemen insanın sonsuz tüketim ve doğa sömürüsü kabul görmüştür. Bu görüşün temelleri altın biriktirmeyi temel amaç olarak gören merkantilistlerce atılmıştır. Fakat merkantilistlere karşı toprağın değerini vurgulayan fizyokratlar bir yandan da toprağın sahip olduğu değerle ekolojik düşünceye temel oluşturmuşlardır. Fizyokratlara benzer bir görüş Adam Smith tarafından zenginliğin kaynağının doğa ve emek olması şeklinde ortaya konmuştur. Fakat kaynakları sınırsız görmesiyle ekolojik düşünceden ayrılmıştır. Önceki iktisadi düşünceler ise doğal kaynakların sonsuz olmadığını, büyüme ve kalkınmaya dur denmesi gerektiği görüşleriyle Thomas Malthus sarsmış ve ekolojik düşünce için yeni bir pencere aralamıştır. Ekolojik düşüncelerin doğuşunda modernite eleştirileri de önemli yer edinmiştir. Rousseau ile başlayıp, Marx ile devam eden eleştiriler ve on dokuzuncu yüzyıl sonları ve yirminci yüzyıl başları doğa bilimlerinde yaşanan gelişmeler sonucunda mekanik evren ve insanın hakim konumu görüşleri sarsılmıştır (Yaylı & Yaslıkaya, 2015: 456). Bu görüşlerin sarsılması ve sonrasında yaşanan çeşitli siyasi, ekonomik ve

kültürel olaylar ekolojiye dair hem düşünsel hem eylemsel gelişimlerin yaşanmasını sağlamıştır.

Bildiğimiz anlamıyla yirminci yüzyılın ikinci yarsında doğmuş olan ekolojik düşünce ve yeşil düşünce için radikal görüş Arne Naess tarafından ortaya konmuş ve derin ekolojinin temelleri atılmıştır. Kültür ve maneviyattan da izler taşıyan derin ekoloji ekolojik krizin çözümü için çeşitli ilkeler ve önermeler sunmuştur. Manevi boyutla doğayı ele alan bir başka düşünce ise tinsel ekoloji olmuştur. 1960'lar itibarıyla ilgi görmeye başlamış, 1967 yılında Lyne White'ın The Historical Roots of Our Ecological Crisis makalesiyle literatürde yer edinmiştir (Altunoğlu, 2017: 150-151). Bu iki düşüncenin ortak olduğu dayanak toplumların manevi, geleneksel ve kültürel kökleri olmuştur. Aydınlanmış ve modernleşmiş toplum, gelenek, kültür ve maneviyattan kopuş içinde olduğu için doğadan da kopmuştur. Bu ekolojik düşünceler, eğer yeniden manevi köklere dönüş başarılırsa ekolojik kriz için de bir çözüm bulunabilir düşüncesinin temellerini oluşturmuşlardır.

Eserleri maneviyatın, kültürün ve geleneğin ürünü olan Sezai Karakoç'un edebi kimliğinin yanında eserlerinin pek çok akademik alanla kesişiyor olması ele alınan yazı için temel dayanak olmuştur. Karakoç'un hem tüm eserlerinde doğadan ve tabiattan izler barındırması hem de modernleşme için yazmış olduğu eleştirel yazıları onun eserlerinin ekolojik düşünce içerisinde değerlendirilebilmesini mümkün kılmıştır. Bu sebeple ardında bırakmış olduğu eserlerini ekolojik düşüncelerle karşılaştırmalı değerlendirme şekilde analiz etmek uygun görülmüştür. Onun eserlerinde doğa her daim maneviyatın bir parçası olduğu için derin ekoloji ve mistik ekolojiyle benzer önermeler sunmuştur. Bu sebeple önce manevi temelli ekolojik düşünceler anlatılıp sonrasında da Karakoç'un eserleri benzer yönleriyle karşılaştırılıp değerlendirilmiştir. Ardında bıraktığı eserlerinde doğadan kopmuş fakat doğaya özlem besleyen insanın yaşadığı krizlere; modernleşmiş fakat öz benliğini kaybetmiş, doğadan kopuk kentlerde hapsolmuş insanların durumu eleştirel şekilde ele alınmış ve bu insanlara eleştiriler önerilmiştir. Vermiş olduğu öneriler maneviyatçı ekolojik düşüncelerle benzerlik taşıması yönüyle, yazı için dayanak oluşturmuştur.

Ekolojik Düşüncenin Doğuşu

Organik Dünya Görüşünden Aydınlanmaya

Ekolojik düşünce, yirminci yüzyılda kuvvetli bir hal almış olsa da Antik Çağ'dan itibaren bu görüşe yakın görüşler ileri sürülmüştür. Antik Yunan'da Thales öncesi dönemde toplum-din-doğa görüşleri Homeros, Hesiodos gibi bilgeler ve şairler tarafından dile getirilmiştir. Thales, evrenin ana maddesinin su olduğu fikrini ortaya koyarak doğa felsefesini başlatmış ve bunu, ardılı Yunan düşünürleri takip etmiştir. Soktares öncesi doğa felsefesi; İyonya okulu, Pythagorasçılar, Elea Okulu ve Plüralistler şeklinde dörde ayrılmıştır. Sokrates ise doğa felsefecilerine karşı çıkıp merkeze insanı konumlandırmıştır. Platon, mevcut doğa yasalarının yerine yeni yasalar ortaya koymuş, bir anlamda Platon, organik dünya görüşünün temellerini atmıştır. Stoa Okulu ise doğa yasasını benimsemiş ve akla uygun davranmanın doğaya uygun davranma olduğunu iddia etmiştir (Çüçen, 2011; Görmez, 2020: 14-15). Bu perspektiften ele alındığında antik düşüncenin, doğal yaşama uyumlu oluşunun, insanı doğadan koparmak yerine doğayla bütünleşik şekilde yaşam sürdürmeye olanak sağlamasının ekolojik düşünce ile benzerlik gösterdiği görülmüştür.

Orta Çağ düşüncesinde büyük etkileri olan Hristiyanlık, önemli olanın öteki dünya olduğu görüşünü savunmuştur. Sadece Hristiyanlık değil diğer ilahi dinler de çevreye yönelik görüşler ortaya koymuşlardır. Musevilik ve Hristiyanlığın ilahi kitaplarında yeryüzünün tüm nimetlerinin insanların yararlanması için yaratılmış olduğu belirtilmiştir. Bu görüş, doğal düzenin bozulmasına sebep olduğu yönüyle eleştirilere maruz kalmışsa da bu dinler insanların çevrelerini temiz tutması ve iyi kullanması yönünde öğütler içermişlerdir (Keleş & Hamamcı, 1998: 202). Bir başka ilahi din olan İslam Dini'nde de insan ve tabiatı bütüncül olarak ele alan görüşler hakim olmuştur (Görmez, 2020: 52). İslam Dini'nin yazılı metni Kur'an, sadece insana değil tüm tabiata indirilmiştir ve tüm tabiatı kapsayan ayetler içermektedir. Kur'an, tabiat ve insan arasında kesin bir sınır çizmemiştir. Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamberin hadislerinin doğrultusunda oluşan geleneksel müslüman anlayışına göre dünyadaki nimetler cennet nimetlerinin yansıması olarak düşünülmüş ve bu yüzden de çevreye her daim derin sevgi beslenmiştir. Bu düşünce İslam felsefecilerinin, şairlerinin eserlerinde de yer almıştır (Nasr, 1990: 157-159). Tabiatı konu edinen bazı ayetler değerlendirildiğinde, "Göğü yükseltti ve ölçüyü koydu. Ölçüde haddi aşmayın." (Rahman,

55/7-8) ayetiyle aslında yaratıcı tarafından bir dengenin kurulduğu ve bu dengenin, ayetin muhatabı olan insanlar tarafından bozulmaması kast edilmiştir. Rahman Suresi'nin dışında Hicr (15/9), Kamer (54/49) surelerinde de yaratıcı tarafından bir ölçünün konulduğu belirtilmiştir. Bu ayetler insan merkezli dünya görüşüne karşı çıkmıştır. İnsanın sadece yaratılmış düzenin bir parçası olduğu vurgulanmıştır. Ekolojik düşüncenin ortaya çıkmasına vesile olan post-klasik bilim varsayımlarında yankılanan bir başka etken ise eski Asya'nın metafizik inançları olmuştur. Taoizm, Budizm, Zen Budizm, Hinduizm, Çin, Japon ve Hint düşüncelerindeki birçok mezhep ve gelenek doğa araştırmalarına alternatif yaklaşım öngörmüştür. Altıncı yüzyılda Çinli eski üstat Lao Tzu, "yol" olarak bilinen klasik aforizmalar koleksiyonunu oluşturmuştur. Çin'de bulunan iki mistik görüşten biri olan Konfüçyüsçülük, Çin bürokratik elitlerine hitap ederken; çağdaşı Lao Tzu ve Taocu felsefe, halka hitap etmiştir. Taoizm simyai şifa, popüler sihir, manyetik pusula gibi bilimsel gelişmelerle kült şeklinde kurulmuştur (Merchant, 1992: 100). Çinlilere göre bilim; Tao'nun akışını izlemek ve yüce Tanrı'nın şanı için yapılmıştır. Yin paralelinde bütünleştirici bir bilim anlayışı var olmuştur. Bu yaklaşım, onların bilim anlayışının ekolojik olmasını sağlamıştır (Yaylı & Çelik, 2011: 370). Çinlilere göre Tao'nun tüm tezahürleri toplumsal hayattan ve doğadan alınmış; karşıt arketipik kutupların dinamik şekilde etkileşmeleriyle ortaya çıkmıştır. Bu karşıtlıklar farklı kategorilerde değil bir bütünün aşırı uçlarıdır. Yin ve Yang tek başlarına bir anlam ifade etmezler. Doğal düzen, Yin ve Yang'in dinamik dengesinin sonucu olarak düşünülmüşür. Yin yeryüzü, Yang gökyüzü; Yin ay, Yang güneş; Yin gece, Yang gündüz; Yin kış, Yang yaz; Yin iç, Yang dış; Yin serinlik, Yang ılıklık anlamlarını ifade etmiştir. Yin dişilikle ilgili olan, Yang ise erkeklikle ilgisi olan şeklinde kabul edilmiştir. Sonrasında bunların anlamları çarpıtılmış ve ataerkil düzenin inşasına malzeme edilmiştir (Capra, 1989: 32-34). Taocu etiğe göre bir şeyi başarmak için tersiyle başlanmasının gerekli olduğu düşünülmüştür. Doğada sürekli bir akışın varlığı, bunun doğal düzenin kendinden kaynaklandığı kabul edilmiştir. İyi ve kötünün kendini bu şekilde dengeleyeceğine inanılmıştır. Tao dünyanın temel enerjisi olarak kabul edilmiştir. Tao'nun ürettiği ve enerjisiyle beslediği doğa biçimlerinin ve doğa güçlerinin oluşturduğu bu sistemde Tao'yu onurlandırmayan ve enerjisine saygı duymayan hiçbir şeyin olmadığı, bu anlamda Tao'nun bütünselci olduğu kabul görmüştür. Doğu felsefesi, Batı felsefesiyle karşılaştırıldığında soyutlama yerine analoji ve metafor kullanmıştır. Doğu düşüncesi batı biliminin karakteristiği olan soyut, birleştirici ve aşkın kavramlara direnmiştir. Teori ve deneyimden ziyade akıl

almaz aforizmalar sunmuştur. Doğu biliminin yolları, geleneksel batı felsefesi ve postklasik bilim, derin ekolojinin kaynakları olmuştur (Merchant, 1992: 101). Organik dünya görüşü ve manevi temelli görüşlerin ifadelerine bakıldığında, aslında onların ortaya koymak istediklerinin doğaya hakimiyet değil, doğayla uyum ve barış içerisinde bir yaşam, doğayı yok etmeyen bilim olduğu aşikardır. Görüldüğü üzere organik dünya görüşü maneviyatın ve kültürün izlerini taşıması hasebiyle doğayla insanı bütünsel olarak ele almıştır, herhangi birini diğerine üstün tutmamıştır.

Aydınlanma ve Modernite

İnsanoğlu, varoluşundan beri doğadan yararlanmış, bilgi birikimi sağlamış, teknik ilerlemelerle doğaya egemenlik kurmaya çalışmıştır. Doğayı fethetme düşüncesi, her ne kadar Bacon'cı düşünce ile haklılık kazanmış olsa da bu görüşün temelleri Mısır kaynaklı ezoterizme kadar dayandırılmıştır. Mumford, ortaçağın başlarındaki natürel dünya görüşünden fetihçi görüşe kaymayı dinsel olgulara bağlar ve bunu Güneş Tanrısı Ra'nın her şeyi gören gözü fikrini, kartezyen özneye transfer ederek temellendirmektedir. Güneş merkezli bu görüşte, yeryüzü önemini kaybettiği için insan da doğaya karşı kayıtsızlaşmıştır (Demirağ, 2017: 333). İnsanın doğaya kayıtsızlaşması onu uyum içerisinde yaşadığı doğadan alıp çatışma içerisine gireceği doğaya sürüklemiştir. Bu düşünce insana, çatışma içinde olduğu doğaya istediği gibi hükmetme anlayışını benimsemesinin yolunu açmıştır.

1500'lerden önce Avrupa'da organik dünya görüşü, baskın görüş olmuştur. Bu görüşün çatısını Aristoteles ve kilise oluşturmuştur. 13. Yüzyılda Thomas Aquinas, Aristoteles'in doğa düşüncesiyle Hristiyan teolojisini birleştirerek bir görüş oluşturmuştur. Orta Çağ bilimi, modern bilimden farklı olarak hem akla hem de inanca dayandırılmıştır. Orta Çağ bilimadamları doğa olaylarının sebeplerini tanrı, ruh ve ahlakla ilişkilendirmişlerdir (Capra, 1989: 51). Temelleri 12. ve 13. yüzyıllarda atılmaya başlayıp, kendini 15. ve 16. yüzyıllarda göstermeye başlayan Rönesans Çağı ve aklın yeniden merkezi hale gelişi, aydınlanma düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Bu düşüncenin ürünü olan bilim, evreni mekanik olarak ele almıştır. Düzenin merkezine insanı ve insan aklını oturtmuştur (Beriş, 2016: 212). Fakat insanı efendi konumuna getirmeye çalışan, insanları korkularından arındırmaya çalışan ilerlemeci düşünce sonucu aydınlanmış yeryüzü, nice bilinmedik felaket alametlerine sahne olmuştur (Horkheimer & Adorno 2014: 19). Efendi konumuna geçen insan, her anlamda doğaya hükmetmeye çalışmış, doğayı

sömürülmesi gereken sonsuz kaynak kümesi olarak görmüş, en nihayetinde doğadan koparak, doğayı yaşanmaz hale getirmiştir.

On yedinci yüzyıldan sonra fizik bilimi diğer bilimlere kaynaklık eder hale gelmiştir. Yaklaşık iki buçuk yüzyıl, klasik fiziğin getirmiş olduğu mekanik dünya algısı egemen olmuştur. Mekanik dünya görüşü, on yedinci yüzyılda Galileo, Descartes, Bacon, Newton ve diğerleri tarafından geliştirilmiştir (Capra, 1995: 21). Bilim alanındaki ilk devrim; Copernicus'un Batlamyus'un yer-merkezli görüşünü sarsmasıyla başlamıştır. Bunu Kepler takip etmiş, sonrasında da Galileo'nun görüşleri ortaya çıkmıştır (Capra, 1989: 52). On altıncı yüzyılda Copernicus "Gökyüzü ve Kürelerin Dönmesi Üzerine" adlı eseriyle yeni bir bakış açısını aralamıştır. Copernicus ile aynı tarihlerde Galileo de farklı deneyler yapmıştır (Görmez, 2020: 15). On yedinci yüzyılda Francis Bacon, tümevarım metodu ile geleneksel düşünceyi yıkmış ve Descartes ve Newton'un çalışmalarına zemin oluşturmuştur. Bacon'a göre doğa, hizmet etmeye mecbur ve köleleştirilmesi gereken bir nesne olarak görülmüştür. Bilim adamlarının yapması gereken, doğanın sırlarını söküp atmak olmalı ve bilimsel bilgi, bizleri doğanın efendileri yapmak amacıyla kullanılmalıydı görüşü baskın görüş olmuştur (Capra, 1989: 54). Bacon'dan sonra bilimin amacı değişilik göstermiş, doğayı anlamak düşüncesi, yerini doğaya egemen olmak fikrine bırakmıştır. Böyle bir düşünce de bilim ve teknolojiye, anti-ekolojik karakter kazandırmıştır (Yaylı & Yaslıkaya, 2015: 455). Modern felsefenin kurucusu kabul edilen Descartes Bacon'a karşı şüphecilik ve tümdengelim metodunu savunmuştur. Descartes, deney ve gözleme dayanmayan hiçbir bilgiyi kabul etmemiş, evrenin anahtarının matematik olduğuna inanmıştır. Descartes, doğayla ilgili görüşünü temel olarak iki bağımsız aleme ayırmıştır; zihin ve madde. İnsan evrimi de dahil olmak üzere maddi evren; prensip olarak onu en küçük parçaları açısından analiz ederek tamamen anlaşılabilen bir makine olarak kabul edilmiştir. Descartes insan vücudunu saate benzetmiştir; "İnsan vücudunu bir makine olarak görüyorum. Düşüncem hasta bir adamı ve kötü yapılmış bir saati, sağlıklı bir adam ve iyi yapılmış bir saat fikrimle karşılaştırıyor." Descartes'a göre insan bedeni bir hayvan bedeninden ya da makineden farklı olarak değerlendirilmemiştir (Capra, 1989: 56 , 1995: 21 ; Görmez, 2020: 15). Bilimsel devrimi tamamlayan adam, Isaac Newton olmuştur. Kendinden önceki bilim adamlarının görüşlerinin sentezini yapmıştır. Matematiksel dünya görüşüne tutarlılık getirmiştir. Newton, sistematik deneyde Bacon ile matematiksel çözümlemede Descartes'ı birleştirerek doğa biliminin metodolojik altyapısını oluşturmuştur. Newton, dünyayı bulmaca olarak görmüştür.

Bulmacanın ipuçlarının hem deneylerle hem de geleneksel batıni sözlerle bulunabilir olacağına inanmıştır. Newtoncu fizik, indirgemeci olduğu için bütün fiziksel olayları karşılıklı çekim gücüne bağlamıştır. Nesneler üzerindeki gücü hareket denklemlerince matematiksel olarak ifade etmiştir (Capra, 1989: 65). Klasik fizikteki algıya göre hem doğa hem de insan, büyük bir evren makinesinin parçaları olarak görülmüş; ruhtan ve maneviyattan soyut nesneler şeklinde kabul edilmiştir.

Rönesansla başlayıp sonrasında bilimsel devrimle ilerleyen bu yüzyıllar, aydınlanma düşüncesi ve moderniteyi doğurmuştur. Adorno ve Horkheimer'ın da ifade ettiği gibi, aydınlanma totaliter yapıya sahip olmuştur (Horkheimer & Adorno 2014: 23). Aydınlanma düşüncesi, insan merkezli mekanik dünya görüşünü baskın hale getirmiştir. Totaliter güç, akıl ve akla sahip olan bireyler oluşturmuştur. Yani başka bir ifadeyle; aydınlanma, bencil insanı üretmiştir. Bu bencil insan ise evrenin tek sahibi olarak kendini görüp doğayı istediği gibi kullanmıştır. Aydınlanmış ve moderniteyle tanışmış insan; siyasetten, kültüre, iktisada, ulaşabileceği her alana ve evrenin her yerine bu fikirleri yaymaya çalışmıştır. Batının kurduğu bu düzeni kabul etmeyen ülkeler geri kalmış, modernleşmemiş kabul edilmiştir.

Ekolojik Düşüncenin Doğuşu – Derin ve Tinsel Ekolojik Düşünceler

On dokuzuncu yüzyılda mekanik evren görüşü işlenmiş ve Newtoncu dünya makinesi profesyonel hal almıştır. Fakat Newtoncu modelin belli sınırlılıklarının olması, bilim adamlarını yeni düşünce ve keşiflere yönlendirmiştir. Bunlar yirminci yüzyılın post modern bilim anlayışının zeminini hazırlamıştır. İlk adım Faraday ve Maxwell'in elektrik ve manyetik güç üzerindeki çalışmaları olmuştur. Bu çalışmalar aslında eski paradigmanın kırılması mahiyetini taşımışlardır. Elektrodinamik kuramını oluşturmuşlar ve dogma haline gelmiş Newton fiziğini sarsmışlardır. Bunları, Einstein'ın enerji alanındaki buluşları takip etmiş ve İzafiyet teorisini ortaya çıkmıştır. İzafiyet teorisi kartezyen bilimin temellerini sarsmıştır. Einstein, elektrodinamiğin ve mekaniğin çatısını kurarak özel görecelilik kuramını ortaya koymuştur.Yirminci yüzyılda Einstein'ın görecelilik kuramının dışında X-ışınları ve radyoaktivite, atom altı parçacıklar üzerine çok fazla çalışmalar yapılmıştır. Mekanistik kartezyen fiziğin tersine yeni fiziğin organik, bütüncül ve ekolojik kavramlar ortaya koyduğu görülmüştür. Evrenin parçalardan bir araya gelmiş makine değil aksine parçalanamaz dinamik bir bütün

olduğuna dair görüşler ortaya çıkmıştır (Capra, 1989: 72; Yaylı & Çelik, 2011:370). Keskin bir değişim ise fizikçilerin dışında bir biyolog olan Lamarck'tan gelmiştir. Sonrasında ise Türlerin Kökeni eseriyle Darwin güçlü kanıtlar ortaya koymuştur. Biyolojik evrim kartezyen anlayıştan kopuşa yol açmaya başlamıştır. 20. Yüzyılın yeni paradigması doğanın özelliklerinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiği gerçeğini ortaya koymuş ve mevcut mekanistik paradigma değişerek yerini manevi izler taşıyan görüşlere bırakmıştır (Elkins, 1994). Fizik, doğa, evren alanında olan bu değişiklikler post-modern görüşlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Eski paradigma ve modernite eleştirilmeye başlamıştır. Aslında, ekolojik düşünceyi ortaya çıkaran da modernite eleştirileri olmuştur. Bu anlamda Rousseau, Marx, Nietzsche, Freud gibi düşünürler önemli fikirler ortaya koymuşlardır. (Capra, 1989: 237-243 ; Görmez, 2020: 53). Yeşil düşüncenin ortaya çıkmasında öncelikle on dokuzuncu yüzyılın romantik bakışının moderniteyi eleştirmesi önem arzetmiştir. İnsanı doğanın hakimi konumuna getirip doğayı araçsallaştıran bakış, bu eleştiriler sonucunda insan doğa ilişkisini tekrardan kurmaya çalışan görüşlerin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Bu anlamda Aldo Leopold'un Toprak Etiği karşılıklı birbirine bağlı bireylerden meydana gelen toplumun sınırlarına toprak, su, bitkiler ve hayvanlarıda katarak sınırları genişletmiştir (Şahin, 2017: 52-54). İnsanı tekrardan doğanın bir parçası konumuna getirmesi yönünden Leopold ve Toprak Etiği derin ekolojinin ortaya çıkmasının yolunu açmıştır.

"Derin Ekoloji" kavramının isim babası 1972 yılında yaptığı derin-sığ ayrımı ile Arne Naess olmuştur. Fakat aynı önermelerde bulunan düşünceye, John Rodman tarafından önemli tartışmalarda kullanılan "Ekolojik Direnç", Joseph Meeker tarafından yazılan "Yeni Doğal Felsefe", Sigmund Kvaloy ve diğerleri tarafından endüstriyel büyüme toplumlarının genel ekolojik açıdan son derece eleştirel bir değerlendirmesini ve insan türlerinin ekolojisini vurgulamak için kullanılan "Eko felsefesi", G.Tyler Miller tarafından kullanılan "Yeşil Felsefe ve Politika" ile "Sürdürülebilir Toprak Etiği" ve "Ekosistem" kavramları da kullanılmıştır (Naess, 1995a: 71). Derin ekoloji yerine bazen ecocentrism, eko-felsefe, eko-sofi kavramları da kullanılmıştır. Fakat düşüncenin neden, nasıl gibi derinlikli sorular yöneltmesi sebebiyle Naess tarafından adlandırıldığı gibi "derin ekoloji" ifadesi en uygunu olmuştur (Heywood, 2016: 314). Naess derin ekolojinin isimlendirmesini ve derin-sığ ayrımını yapmasının ardından 1986 yılında "The Deep Ecological Movement: Some Philosophical Aspects" makalesiyle derin ekolojinin ilkelerini daha detaylı bir şekilde açıklamıştır. Naess dışında Gary Snyder,

Bill Devall ve George Sessions da derin ekolojinin gelişmesine katkılarda bulunmuşlardır. 1985 yılında Sessions ve Devall "Deep Ecology: Living as if Nature Mattered" kitabıyla düşünceye daha kapsamlı bir çerçeve sunmuşlardır (Önder, 2003: 97).

Derin ekolojinin kaynakları, batı düşüncesinde alternatif geleneklerin yanı sıra yerli halkların ve doğu filozoflarının inançlarını içerir. Doğu felsefesinden Alan Watts, Daisetz Suzuki ve Gary Snyder gibi tercüman ve şairlerin, tarihçi Joseph Needham'ın Çin'deki bilim ve medeniyet çalışmalarını kullanır. Black Elk ve Luther Standing Bear gibi Kızılderili liderlerinden yeni bir dini ekoloji ve sosyal organizasyon arar. Alternatif batılı filozoflar, insanları doğaya entegre etme olasılığına dair kılavuzlar sunar. Derin ekoloji, bilimsel ilhamını Paul Shepard'ın ekolojinin yıkıcı bir bilim olduğu fikrinden alır, sosyal ve bilimsel bir direniş hareketinin temelidir. Derin bir ekolojik paradigmayı kurmak için başka bir baskı, fizikçi Fritjof Capra'dan gelir. Hem yeni fiziğin altında yatan varsayımlar ile doğu felsefesi arasındaki benzerlik analiziyle hem de düşünce kalıplarında devrim çağrısı ile ünlü olan derin ekolojiyi, ortaya çıkan dünya görüşü için en kısa terim olarak benimsenir. Capra, derin ekolojinin insanları çevreden ayırmayan bütünsel bir dünya görüşü olduğuna inanır (Merchant, 1992: 88). Derin ekoloji, insanları doğadan ayırmadığı gibi doğada bulunan hiçbir şeyi de birbirinden ayırmaz. Derin ekolojinin temel inancı insan merkezci görüş ile ekolojik düşüncenin bağdaşamayacağıdır. İnsan merkezciliğinin reddi ile doğa ahlaki iyiliğin kaynağı olarak görülmeye başlar. Doğa, insanlara sunmuş olduğu faydalarla araçsallıktan çıkar, insanlar doğa ile içkin, özdeşik hal alır (Heywood, 2016: 314). Derin ekoloji, insan merkezcilikten kopuştur ve ekomerkezciliği savunur. Derin ekolojinin savunmuş olduğu bu ekomerkezcilik "İkinci Copernicus Devrimi" olarak kabul edilir (Önder, 2001: 110). Derin ekolojinin felsefesindeki ekomerkezci (ekosentrik) anlayışta insan doğadan üstün değil aksine doğanın bir parçasıdır. Derin ekolojik anlayışa göre canlı sistemler üzerinde tahakküm kurulacak, sömürülecek araçlar değil başlı başına birer değerdir (Metzner, 1994: 28). Derin ekoloji yanlıları, bitkiler ve hayvanların kendi aralarında uyum içinde yaşamalarını savunurlar. Ayrıca düşüncenin destekçileri, doğal güzelliklerin korunması gerektiğini ifade ederler ve derin benliğimizin tüm tabiatı kucaklaması gerektiğini savunurlar. Bunu yapmak için de hiçbir ahlaki dogmaya veya sloganist söylemlere ihtiyaç duymazlar (Devall, 1994: 47). Bu minvalde Arne Naess (1994: 10) bir ekotopya tasvir eder. Naess'ın ekotopyasına göre;

> ...Yeşil toplum, sosyal sorumluluğa ve karşılıklı yardımlaşmaya 'evet', şiddete 'hayır' diyen bir toplumdur. Ayrıca böyle bir toplumda insanlar, gönüllü olarak 'sade' bir yaşam sürdürürler. Bu insanların kendilerine güvenleri yüksektir. Yer değiştirme yani göç olayına fazla rastlanmaz. Üstelik birkaç kuşak bir arada yaşayabilmeli ve çalışabilmeli; bir cemaat duygusu hakim olmalı, uygun bir teknoloji benimsenmeli, sınai ve tarımsal üniteler ufak olmalıdır. Yerleşim yerleri çalışma birimleri birbirinden uzakta olmamalı, ulaşım esasen kamusal araçlarla sağlanmalıdır...

Derin ekoloji ve sığ ekoloji arasındaki ayrım Naess tarafından 1972'de "Üçüncü Dünyanın Geleceği" konferansında Naess tarafından yapılmıştır. Naess'a göre sığ ekolojinin temel amacı, kirlilik ve kaynakların tükenmesiyle mücadeledir. Merkezi hedefi, gelişmiş ülkelerdeki insanların sağlığı ve refah seviyesidir (Naess, 1995b: 151). Sığ ekoloji, insan merkezcidir ve doğaya cansız nesne, araç olarak bakmaktadır. Sığ ekoloji doğanın kendiliğinden bir değere sahip olduğunu göz ardı etmektedir. Sığ ekoloji, barındırdığı bu niteliklerle aydınlanmış despotizmin ürünüdür (Önder, 2003: 98). Derin ekoloji ise daha derin sorgulayan, insan merkezli ekoloji hareketidir (Naess, 1995a: 76). Sığ ekolojiyi savunan insanlar, doğayla olan sorunların mevcut düzende düzeltilebileceğine inanırlar. Kirliliğin azaltılmasının teknik gelişmeler sonucunda gerçekleşeceğini kabul ederler. Temel sorunlara inmekten ziyade temel sorunlardan kaçmayı tercih ederler (Naess, 1994: 13). Naess, 1972 yılında ortaya koyduğu ayrımları, 1986 yılına yayımlamış olduğu "Deep Ecological Movements: Some Philosophical Aspects" makalesiyle daha detaylı şekilde aktarır (Önder, 2003: 98). Arne Naess ve George Sessions tarafından kabul edilen platform ve deyimler sekiz noktada toplanır ve derin ekolojinin temel ilkeleri olarak önerilir. Derin ekolojinin destekçileri bu ilkeleri kabul ederler. Bu ilkelerden birini bile reddedenleri derin ekoloji destekçisi olarak görmemektedirler (Naess, 1995a: 68). Bahsi geçen bu sekiz nokta (Naess, 1994: 14-16 ; 1995a: 68);

> 1. Yeryüzündeki bütün insanların ve insan olmayan yaratıkların gelişip serpilmesinin doğal, içsel bir değeri vardır. Bu değerler, insani olmayan dünyanın insanın amaçları bakımından yararlı olmasından bağımsız olarak varolurlar.
>
> 2. Yaşam biçimlerinin zenginliği ve çeşitliliği bu değerlerin gerçekleşmesine katkıda bulunur ve ayrıca kendi başlarına bir değerleri vardır. Buradaki zenginlikten kasıt her türlü yaşam biçiminin çok miktarda varolmasıdır. Bu çeşitliliği haklı çıkarmak gibi bir görevim yok veya zorunluluğum yok. Yaşamın çeşitli olması iyidir.
>
> 3. İnsanların yaşamsal ihtiyaçlarını gidermekten öte bu zenginliği ve çeşitliliği azaltmak gibi hakları yoktur.
>
> 4. İnsan yaşamının ve kültürlerinin gelişmesi, çok daha küçük bir insan nüfusu ile uyumludur. Bunun için nüfusun ciddi oranda azaltılması gerekmektedir.

Sadece insanın değil insan dışındaki yaratıkların da nüfuslarının azaltılması gerekir. Fazla nüfusun yeryüzünde derin kültürel farklılıklar getireceğine inanmıyorum. Birbirleriyle aralarında alan olmazsa çeşitli kültürler gelişemez. Fakat insan nüfusu bir anda azaltılamaz. Bu uzun zaman alacaktır. Bu da aslında bizim görüşlerimizin uzun vadeli olduğunu göstermektedir.

5. Bugün insanlar, insanın dışındaki dünyaya aşırı derecede müdahale etmekte ve durum gittikçe kötüleşmektedir.

6. Bu nedenle politikalar değiştirilmelidir. Bu politikalar temel ekonomik, teknolojik ve ideolojik yapıları etkiler. Fazla sayıda yeşil toplum ortaya çıkacağı için farklı yapıların nasıl olacağı konusunda ayrıntılı tanımlamalar yapamam. Sadece tek bir yapının dayatılmasının doğru olmadığını söyleyebilirim.

7. İdeolojik değişim, gittikçe daha yüksek bir yaşam standardına bağlı kalmaktan ziyade esas olarak yaşam kalitesini takdir etmek şeklinde olacaktır. O zaman büyük ile kocaman arasındaki derin farkı görebiliriz. Koskoca bir toplum olmaktan ziyade büyük bir toplum olmak kıvanç duymaya yeterli olacaktır. Bazı iktisatçılar sözde belirsiz olduğu için "yaşam kalitesi" terimini eleştirmektedir. Ben yaşam kalitesine çok önem veririm.

8. Yukarıda dikkat çektiğim noktaları benimseyenler, dolaylı ya da dolaysız olarak, gereken değişikliklerin gerçekleşmesine katkıda bulunacaklardır.

Naess ve Sessions tarafından belirlenmiş olan bu sekiz madde derin ekolojinin kalbi, hareketin manifestosu olarak kabul edilebilir. Derin ekolojinin destekçileri kendilerini ekosentrik veya biyosentrik olarak kabul ederler. Onlar için temel birim tüm gezegendir, Gaia'dır. Yaratılmış her canlı varlık, doğa için değerlidir. Destekçiler bu noktalarda anlaşsalar da kendileri hakkındaki görüşlerde ayrılığa düşmektedirler. Çeşitli dinlerden veya dinsel olmayan görüşlerden etkilenebilirler. Tüm dinleri, gelenekleri, görüşleri anlamaları mümkün değildir ve hiçbiri hepsini anlamış gibi davranmaz. Bu çoğulculuk zaten derin ekoloji için önemlidir. Derin ekolojinin felsefi, geleneksel dinsel gibi çeşitli kaynakları vardır. Budizm, Taoizm, Bahailik, Hinduizm, Hristiyanlık gibi çeşitli dinsel öğretilerden felsefi, şiddetsizlik ve hayata saygı anlamında etkilenmişlerdir. Bu kadar faklı kaynaklardan etkilenmesi sebebiyle derin ekolojistlerin her biri sekiz noktaya bağlı kalmak şartıyla kendi görüş ve felsefelerini oluşturmuşlardır. Naess, bu kişesel eko-felsefeleri ekosofi olarak kavramlaştırmıştır (Naess, 1994: 14 ; Önder, 2003: 99). Derin ekoloji, önerdiği temel varsayımları, gündelik yaşamı ve yaşam felsefesini kapsar. Bu anlamda bütünsel bir görüştür. Naess, bütünsel görüşü bilim olan ekolojiden ayırmak için ekosofi yani eko bilgeliği kullanır. Derin ekoloji bu anlamda sığ ekolojiden ayrılır. Evrene ve hayata dair inanç ve varsayımlarla ilgilenerek sadece çevre sorunları minvalinde sığ şekilde yaklaşmak yerine dini ve felsefi boyutlarıyla ele alır (Naess, 1994:13 ; 1995a:

79). Naess kendi ekofelsefe anlayışını "Ekosofi T" olarak isimlendirir. Ekosofi T'yi oluştururken Budizm ve Spinoza'dan etkilenmiştir.

Derin ekoloji görüldüğü gibi mistik izler taşımaktadır fakat tam anlamıyla bir mistik düşünce değildir. Bu anlamda derin ekolojiye en yakın olup tamamen mistik köklerden gelen bir başka ekolojik görüş; *Tinsel, Mistik (Spiritüel) Ekoloji*dir. Tinsel ekoloji yirminci yüzyılda insan ve çevre arasındaki krizin çözümüne yönelik ortaya çıkan düşüncelerden biridir. Batı kaynaklı bilim ve teknolojinin ekolojik krize yol açtığını söyler. Önemli temsilcileri olan Capra, Bahro ve Nasr'a göre batı kökenli bilim insan ve tabiat arasındaki birlik ve bütünlüğü yok eder (Altunoğlu, 2017: 153). Bu sebeple çevre sorunlarının çözümünde dinlerin ve metafizik düşüncenin insan ilişkilerine bakış açısının kabulüyle çözülebileceğini düşünürler. Modern bilim tek başına doğadaki sorunları çözemez bu sebeple dinlerden ve Budizmden görüşler dikkate alınmalıdır. Akımın temelini, İslam ve Hristiyan tasavvuf anlayışının doğa ve insana bakışı ve kadim kültrel öğretilerin oluşturduğu kabul edilir. Bu sebeple düşüncenin kökü Eski Yunan'a kadar götürülebilir. Organik evren görüşünü, evrendeki her şeyin birbiri ile bağlı olduğunu, birlik ve bütünselliği savunurlar (Görmez, 2020: 86). Çevre krizinin maneviyata dönülerek çözülebileceğine inanırlar. Dinin, geleneğin ve kadim kültürün doğaya saygılı olması ve insanı doğayla bütünsellik içinde ele alması mevcut krizden çıkmak için bir yol olarak görülür.

Tinsel ekoloji savunucuları, Antik dönemlerden beri doğayı uhrevi, mistik ögelerle bağdaştırmışlardır. Bu minvalde antik dönem tanrıları ve tanrıçaları hep doğadan seçilmiştir. Mısır'da güneş tanrısı, Greko-Romen'de tahıl tanrıçası gibi örnekler bulunmuş, dinsel figürler hep doğadan seçilmiştir. Eski Kızıldereli inancından esinlenerek doğanın canlılığı ve dünyanın anneliği ekolojik gruplar tarafından kabul edilmiştir. Batılı dualist düşüncenin yerine onlar insanı doğanın bir parçası olarak değerlendirmişlerdir. ABD'de ekolojik yönelimli gruplar, toplantıları için ay ve pagan takvimlerini kullanmışlardır. Antik dini inançların yanı sıra Hristiyan kiliseleri de ekolojik değerlere saygı göstermiş ve ekolojik krizi manevi temellere dayandıran programlar düzenlemişlerdir. Çevre projeleri olan Hristiyan mezhepleri arasında Dünya Kiliseler Konseyi, Amerikan Baptist Kiliseleri, Birleşik Metodist Kilisesi, Lutheran Kilisesi, Hristiyan Kilisesi, Mennonite Merkez Komitesi, Presbiteryen Kilisesi, Amerika'daki Reform Kilisesi, Birleşik Kilise bulunmaktadır. Ayrıca ilahiyat okulları da çevre projelerine sponsorluk yapmışlardır. Dünya çapında Dünya Ana'yı iyileştirmek için dua ve meditasyon

günleri düzenlemişlerdir. Bir diğer ilahi din olan Musevilik de ekolojik görüşler ortaya koymuştur. Tikkun Olam veya Dünya'yı İyileştirme Fermanı'nın alanı çevreyi korumak için genişletilmiştir. Yemek yeme yasaları olan Koşer ise üretimi insanlara, hayvanlara ve doğaya zararlı olan yiyeceklerin üretimini yasaklamıştır (Merchant, 1992: 123-124).

Pek çok ekolojik düşünce var olmakla birlikte mistik imgeler taşıyan düşünceler, derin ekoloji ve tinsel ekolojidir. Bu iki düşünce; antik dinler, doğunun felsefi kökenli dinleri, Hristiyanlık, Yahudilikten izler taşımakla birlikte önermeleri İslam Dininin öğütleriyle de örtüşmektedir. Derin ekoloji canlıların çeşitliliğini ve insanların tabiata üstün olmadığını savunur. Bunu Furkan Suresi "*Ölü toprağı canlandıralım, yarattıklarımızdan bir çok hayvanları ve insanları sulayalım diye gökten tertemiz su indirdik*." (Furkan 25/48) ayetinde görmek mümkündür. Bu ayette, insan diğer canlılardan ayrılmamakta, diğerler canlılarla bir tutulmaktadır. Derin ekolojinin üçüncü ilkesinde, insanın çeşitliliği azaltmaması gerektiği üzerinde durulmaktadır. A'raf Suresi "*…yiyin için, fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.*" (A'raf 7/31) ayetiyle mevcut çeşitliliğin azaltılmaması, israftan kaçınılması öğütlenmektedir.

Organik dünya görüşü toplum ve doğayı birbirine içkin değerlendirirken; on yedinci yüzyıl bilimi, aydınlanma ve modernite, toplumu doğadan koparmış ve insanı doğanın üzerinde bir yere konumlandırır. On dokuzuncu yüzyıl sonu yirminci yüzyıl başında modern fizikle gelen yeni doğa algısı insan ve doğayı tekrar birbirinin parçası olarak görülmesi gerektiğine dair çıkacak düşüncelere temel teşkil eder. Makul görülen de toplumun doğanın bir parçası olduğudur. Bu durumu Elkins (1994) "Doğa toplum içinde anlam kazanır ve ondan ayrı tutulamaz. Böylece sosyal olarak nötr bir doğa kavramı geliştirmek imkânsızdır." şeklinde ifade eder. Doğa, toplumla özdeşik kabul edilip bir ele alındığında da din kurumunu dahil etmeden incelemek, kurulacak düşünce formunu eksikliğe götürür. Çünkü dinler, toplumların ahlaki duruşlarını ve bakış açılarını, bu anlamda toplumların çevreye tavırlarını etkilemektedirler (Yücel & Konak, 2021: 29). Durkheim'ın ifadesiyle din toplumsaldır, dinlerin kaynağı, toplumların sahip olduğu kolektif bilinçlerdir; dinin ruhunun kaynağı, toplumlardır (Durkheim, 2011: 22). Bu sebeple ekolojik düşünceleri maneviyattan ayrı düşünmek doğru olmayacaktır. Bahsedildiği üzere ilahi olsun ya da olmasın tüm manevi eğilimler doğanın korunmasını, ekolojik bakış açısını, insan-tabiat bütünleşmesini öğütlemektedir.

Sezai Karakoç'ta Doğa ve Tabiat

Türk Edebiyatı'nın güzide isimlerinden birisi olan Sezai Karakoç, İslam dini ve kültürü özelinde manevi yönünü eserlerine yansıtan şairlerden birisi olmuştur. Sezai Karakoç batının güdümünde olmayı benimsememiş, eserlerini inandığı değerler doğrultusunda üretmiştir. Bu sebeple onun eserlerinde tasavvuftan, İslam dininden ve yaşadığı coğrafyadan izler görmek mümkündür. Eserlerinde konu genişliği olan Karakoç'un ürettiği birçok eseri doğa-tabiat-ekoloji çerçevesinde incelenebilmektedir. O, eserlerinde doğayı manevi boyutuyla ele almıştır. Bu sebeple de manevi kökten gelen ekolojik düşüncelerle birlikte incelenebilmesinde olanak sağlamıştır.

Batıdaki ekoloji algısının değişimiyle ortaya çıkan çeşitli ekolojik düşüncelerden derin ekoloji ve tinsel ekoloji hem manevi özellikler ve bilhassa da İslam dininden izler taşıması yönünden hem de modernleşme eleştirisinin sonuçları olması yönünden Sezai Karakoç'un doğa algısıyla pek çok noktada kesişmektedir. Sezai Karakoç'un yaratmak istediği diriliş nesli aynı zamanda manevi yönüyle doğaya kıymet veren bir nesildir. Bu anlamda onun eserleri incelendiğinde, eserlerinin hemen her yerinde tabiattan izlere denk gelmek mümkündür. Eserlerinin pek çok yerinde yağmur, nehir, gül, bülbül, dağ, gök, deniz vb. gibi tabiat unsurları karşımıza çıkmaktadır. Karakoç'un eserlerinin ekolojik çerçeveden incelenmesi karşımıza güzel bir eko-eleştiri çıkarmaktadır. Onun kaleminde, insanlar modernleşmenin ve batılılaşmanın esiri halini almakta, geleneksel doğada organik yaşayan insan doğa ve tabiattan kopmakta, kültürün ve geleneğin ürünü olan mimari bozulmakta, bozulan bu yapı yanlış kentleşmeyi doğurmakta, bunların sonucunda ise toplum ve doğa arasındaki bağ tamamen ortadan kalkmaktadır. Ekolojik düşünceyi doğuran modernlik eleştirilerindeki modernliği Touraine (2012: 14)

> Modenlik düşüncesi; insanın yaptığıyla bir olduğunun, dolayısıyla da bilim, teknoloji ya da yönetimin daha etkili kıldığı üretimle, toplumun yasayla örgütlenmesi ve çıkarların, ama aynı zamanda tüm kısıtlamalardan kurtulma isteğinin harekete geçirdiği kişisel yaşam arasında bir denklik ilişkisinin olması gerektiğinin olumlamasıdır. şeklinde tanımlamıştır.

Modernliğin bir diğer tanımı da "*17. yüzyılda Avrupa'da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eder.*" (Altun, 2005: 10) şeklindedir. Rönesans ve Reformla başlayıp, bilimsel devrimle devam eden modernlik yayılmış, iktisadi, siyasi, kültürel ve toplumsal alanlarda da mevcudiyet göstermiştir. Bu modernlik doğayı matematiksel mantığın hakimiyetine sokmuştur ve yararcı mantığa göre doğa yeniden ele alınmaya başlamıştır. Önce doğa üzerinde sonra da

toplum ve birey üzerinde tahakküm kurulmaya başlanmış ve nihayetinde doğa araçsallaşmıştır (Çiğdem, 1997). İlk bölümde de bahsedildiği gibi ekolojik düşüncenin ortaya çıkışını modernite ve aydınlanmaya getirilen eleştiriler sağlamıştır. Bu konuya getirilen eleştirilerden birisi de Sezai Karakoç'a aittir. Tablo, Tohum ve İlham yazısında (Karakoç, 2021b: 133);

> ...üç-dört yüzyıl içinde dünyadaki oluşta en büyük değişim etkenliğini bu uygarlığın yapmış olmasıdır. Rönesans'la başlayıp 17. miladi yüzyıldan itibaren iyice ağırlığını duyurmaya başlayan ve maddi etki, akıl ve teknik düzen uygarlığı, 20. yüzyılda, artık bütün insanlığın, dar bir açıdan kimi kez problemin ters yüzünden uyanma işaretlerini vermesiyle bir bunalıma girer, tarihi şuuraltı birikimiyle oluşan bir hesaplaşmanın korkusuna saplanır. Kendi gölgesinden mi, vehminden mi, yoksa ürkütüşüyle ayağa fırlattığı 'uyuyan dev'in gözlerini açmasından mı doğmaktadır bu korku?

Sözleriyle aslında batının modernleşmesinin yirminci yüzyıla gelindiğinde kendi de dahil olmak üzere herkeste bir uyanmanın ortaya çıkmış olduğunu göstermiştir. O, batının modernleşme sonrası yaşadığı iktisadi doyumsuzluğu, batının diğer ülkeleri iki dünya savaşıyla parçaladığını dile getirmiştir. Ama batının ortaya çıkardığı bu insanüstü birey algısının zamanla birey altı mahluklara dönüşüp, batının kendi içinde çözüldüğünü dile getirmiştir (Karakoç, 2021b: 134). Batının kendi içinde yaşadığı bu çözülüşün pek çok alan olmakla birlikte doğa, tabiat, ekoloji algısında da değişiklikler ortaya çıkardığı görülmüştür.

Sezai Karakoç'un ardında bıraktığı en önemli kavram "diriliş" kavramı olmuştur. O, dirilişi bütün manalarıyla kullanmakla birlikte dirilişe tabiattan da atıflarda bulunmuştur. (Karakoç, 2014: 89).

> Tabiat yazın gelişi, nasıl güneşin dünyanın bir bölümüyle yüz yüze gelmesinden doğuyorsa, Diriliş Yazı'nın da gelişi, güneş özelliğinde olan Hakikat'ın insanla yüz yüze getirilmesiyle gerçekleşecektir. Hakikat'la İnsan'ın yüz yüze gelişi ve ya getirilişi. 'Diriliş görevi' budur, hayat boyunca hakikat erleri için.

Ardındaki en büyük miras olan diriliş kavramını tabiata atıfta bulunarak yaz ile sembolleştirmiştir. Onun için hakikat maneviyattan kopan insanın tekrar manevi uyanışla yüzleşmesidir ki bu büyük yüzleşmeyi ise tabiatın olmazsa olmazı güneş imgesiyle ifade etmiştir.

Tabiat, onun eserlerinin bazı yerlerinde metafor olarak kullanılırken bazı yerlerinde ise doğrudan ana tema olur. İnsanların doğa üzerinde ne kadar özensiz davrandıklarını, insanların aslında doğanın hakimiymiş gibi davranıp diğer canlılara verdikleri zararları, onları yok etmeye çalıştıklarını eleştirel dille ortaya koyar. Buna karşı çıkılmasını öğütler (Kesebir, 2016: 269). Bunun en güzel örneklerinden biri "*Av Edebiyatı*" şiiridir;

"Av Edebiyatı
Ne kadar kuş varsa dağdan geçti
Kurtların en küçük kaprisleriyle yüklü
Deniz illaki deniz diyerek denizi mırıldanarak
Denizi vurmak öldürmek gibidir bir kuşu vurmak
Avcının işi kuşlarla olmak
Kuşun gönlünden geçeni okumak
(...)
Avcı yüksektedir silahını kendi karnına boşaltmıyorsa bundan
Başarısız da olsa her şeyin evrenin üstünde olmaktan
(...)
Yeşil Koro
Avcılar canımın içi avcılar
Siz kuşları vurmazsınız değil mi
İşiniz vurur gibi davranmak
Ölüme yaklaştırarak yaşamayı gerektirmek
Kurtulmanın sevincini eğerek aşağıya
El etmek alkış tutmak uçuşlarına
(...)
Avcı tüfeğini yöneltmiş avcı vurma bu kuşu
Bu rengi bozma bu düzeni değiştirme
Bu altın tüyler kan görmesin
Seni evde beklerken çocuklar
Onun da yuvasında bekleyen yavruları var
Tüfeğini yere çevir
Bu ölüme ancak yer dayanır
Bu ölümü ancak yer kabul eder
Bu ses göklere uygun ve ayarlı
Üstünde kuş uçmayan ağaçları düşün" (Karakoç, 2021a: 110)

Karakoç, bu şiirinde insanın kendini doğada egemen görmesini bu sebeple de diğer canlıların yaşamını sonlandırma hakkı olmasını eleştirmektedir. Karakoç'un bu şiiriyle aktarmak istekleri aynı zamanda derin ekolojiyle de örtüşmektedir. Bahsedildiği üzere derin ekoloji sığ ekolojiden ayrılmaktadır.

Sığ ekoloji, insanı her şeyin merkezine koyar. Derin ekoloji, insanı merkeze konumlandırmak yerine doğanın bir parçası olarak ele alır. *"İnsanda ağustos böceğinden bir yan, karıncadan bir yan vardır."* (Karakoç, 2014: 87) ifadesi ile insanın doğanın çeşitli parçalarından izler taşıyarak doğa ile bütünleşik olduğu vurgulanmaktadır. İnsanı çeşitliliği azaltmaması noktasında ilkelerinin üçüncü maddesinde uyarmaktadır. Derin ekolojik bakışla ele alındığından kuş da insan da doğa için birer değerdir. İnsan kendi yaşamı için bile olsa bu değeri azaltmamalı ve doğa ya merhamet göstermelidir. "*…Kanadı kırık kuş merhamet ister…/… Ah, beni vursalar bir kuş yerine*" (Karakoç, 2021a: 13-15) dizeleri insanın kendisini doğayla bütünleştirme ve merhamet gösterme konusunda eşsiz örnekler olarak yer edinir.

Karakoç'un doğa algısıyla bağdaştırılan bir diğer ekolojik düşünce olan tinsel ekolojistlerin meditasyon ve dua etkinlikleri olarak değerlendirdikleri faaliyetle örtüşen bir örneği ise Karakoç'un *"Yağmur Duası" şiiridir. "…Yağmur duasına çıksaydık dostlar/ Bulutlar yarılır, hava açardı/ Şimdi ne ihtimal, ne de imkan var/ Göğe hükmetmekten kolay ne vardı/Yağmur duasına çıksaydık dostlar…"* (Karakoç, 2021a: 12). Hristiyan ve Yahudi mistiklerin çevre krizinin düzelmesi amacıyla gerçekleştirdikleri duanın, İslam'ın tabiat algısında da var olduğunu, insanın kendini tabiat ile özgürleştirip doğanın iyiliği için yapacağı dua ile bulutlara hükmedeceği inancını ortaya koyar.

Ekolojik düzen üzerinde etkisi olan önemli olaylardan biri çatışmalar ve savaşlardır. Savaşlar yaşam alanlarını daraltır, toprak üzerinde fiziki baskı oluşturarak toprağın yapısını bozar. Sadece toprağı değil su kaynaklarını da kirletir ve belli bir alanda canlılık ortadan kalkar (Akgül, 2018: 205). Bu büyük ekolojik sorun için de Karakoç dizeleri sessiz kalmamıştır. *"…İçine gül koyduğum tüfek ölmeğe başlar…" , "… Silahlara veda…/ … Silahın ölümünü kutluyorum…"* (Karakoç, 2021a: 31-65-66) dizeleriyle şair savaşlara ve onların yaratacağı tahribatlara karşı çıkmıştır. Ömrünü adadığı diriliş fikri de bir savaş ve o savaşın yarattığı yıkım sürecinde ortaya çıkmıştır.

> O sırada Tunus İstiklâl Savaşı sürüyordu. Ben de Ötesini Söylemeyeceğim adlı bir şiir yazmıştım. İp ve Makas şiirleri gibi. Bütün bu şiirler daha sonra yazılan Kapalı Çarşı gibi ideolojik karakterli şiirlerdi. (...) İşte diriliş fikri bende o yıllardan itibaren oluşmaya başladı. Bir yanda, ülkemizde İslamı özleyen aydınlar üzerinde büyük bir baskının bulunmasından doğan umutsuzluk, öte tarafta Tunus ve Cezayir'in bağımsızlık savaşlarında fransızların yaptığı zulüm ve katliamlar, halkın çektiği çile, bende, ancak metafizikten politikaya kadar geniş kapsamlı diriliş atılımının bir çıkış, bir kurtuluş yolu bulmaya imkan vereceği düşüncesini doğurmuştu (Karakoç, 1989: 3).

Bahsi geçen şiirinin son bölümünde "*…Melekler bir demir parçasının üzerine oturmuşlar /Her biri bir damla atıyor aşağıya / İşte yağmur bunun için yağıyor / Ben bunun için yağmuru seviyorum / Yağmur bizim için yağıyor…"* (Karakoç, 2021a: 49) dizeleriyle, yağmurun Tunuslular için bir rahmet, Fransızlar için kovucu bir ceza olduğunu sembolleştirmiştir (Kesebir, 2016: 272). O, savaşın, savaşla birlikte olan büyük katliamın barbarlık olduğunu düşünmüş ve bunu da ifade etmekten geri durmamıştır. *"…Boynunda kolye yerine tabanca/ Göç etmiş sanki ilkellikten barbarlığa…"* (Karakoç, 2021a: 493) dizeleriyle savaşın barbar yüzünü dile getirmiştir.

Ekolojik sorunların ve insanın tabiattan kopuşunun önemli sebeplerinden birisi kentleşme olarak kabul edilmektedir. Modernizmle birlikte şehirlerin de yapısı değişmiştir. Karakoç modernleşme ile şehre 'kent' denildiğini ve kentin doğuşunun, şehrin ölümü olduğunu kabul etmektedir. Ona göre modern kentler; kültür, gelenek ve doğadan kopuk ruhunu kaybetmiş mekanlardır (Coşkun, 2009: 236).

"...Ev yerleşmedi yeni yerine
Alışamadı kulak kuşkulu semt seslerine
Göz toprağı arıyordu toprak yoktu
(...)
Dünkü kentin mirası loş bir umutla
Mutsuz soluksuz kentin en iç sokaklarına
(...)
Bir set çekmek için kumsalda
İnsanlıkla kendi aralarında
Beton atıyorlar taş biriktiriyorlar
Duvarlar çetin pencereler yüksek
Gittikçe kapanıyoruz içimize
Duvarlar duvarlar duvarlar
Duvarlarla çevrilerek
(...)
Yağmur bile kumar gibi iniyor üstümüze
(...) " (Karakoç, 2021a: 318-320)

Evin Ölümü şiiriyle Karakoç, modern kentleşme ile insanın doğadan kopuş krizini ifade etmiştir. Modern kentlerde insanın sürekli kuşkuyla

boğuştuğunu, insanların kendine duvarlar örerek hapsolduğu, yağmurun bile eski manasının kalmadığını vurgulamıştır. Yine benzer bir vurgu, Ova şiirinin "*… Ve ormanı tükenmiş aslan baba / Bu kentte ve başka kentlerde / Bize uygun ev yoktur…/ Evler göğe ulaşıp yitiyor…"* (Karakoç, 2021a: 170) dizelerinde kendini göstermiştir. Aslında doğanın egemeni olduğunu düşünen insan, doğal varlık olan ormanı tüketmiş, aslan ile sembolleştirilerek yaban hayatının ortadan kalktığını vurgulamıştır. Yeşil alanların tahrip edilip evlerin göğe ulaşmasıyla oluşan dikey yapılaşmayı eleştirmiştir. Karakoç'un yanlış yapılaşmayla şehirlerin, bununla birlikte de doğanın ölümünü anlattığı bir diğer şiiri ise Taha'nın Ölümü'ndeki *"Ölen şehirlerdir Taha değil/ Kuruyan nehirlerdir/ Lambadır sönen kış dökülmüş içine/ Sonbahar yaprağı ırmağı emmiş/ Asfalttır çekilen sıva bereket toprağının …"* (Karakoç, 2021a: 351) dizelerinde ifade bulmuştur. Modern kentleşme ile nehirlerin yok edilmesi, verimli toprakların yapılaşma uğruna betona dönüştüğünü vurgulamıştır. Şiirlerinde topraktan kopuşu her fırsatta işlemiştir. *"Toprağı fazla terk ediyoruz artık/ Trenlerle otobüslerle/ otomobillerle/ Yerden ayağını kesmiş uçaklar ve helikopterlerle/ Özüne aykırı devinmelerle/ İyice yorgun yeryüzü/ Dinlenmesiz/ Kışsız ve baharsız/ Yazsız ve sonbaharsız…"* (Karakoç, 2021a: 492) dizelerinde modern insanın, teknolojiyle topraktan kopuşunu, kentin hızlı akan hayatına karıştığını ve bu yüzden de hiçbir mevsimden haberi olmadığını eleştirel şekilde dile getirmiştir. Eserlerinde sadece doğadan kopuşu ve bu yüzden insanın yaşadığı krizi dile getirmekle yetinmemiş, insanların kurmuş olduğu modern kentlerin diğer canlıları da etkilediğini, özellikle "*…Bir duman kuzgunu olarak/ Batıdan gelip kentlerimize konmuş/ Fabrikaları…" (Karakoç, 2021a: 247)* şeklinde sembolleştirdiği fabrikaları, *"…Kentin üst çizgisi gül çizgisi/ Aralarında dolaşan/ Çaresiz dilsiz aşıklar/ Kitabını kaybetmiş meczuplar/ Konusu unutulmuş ağıt/ Fabrika dumanlarında yanmış bir bülbül …"* (Karakoç, 2021a: 390-391) dizeleriyle eleştirmiştir. Kentlerdeki yoğun fabrikalaşmayı eleştirerek bu durumun diğer canlıların hayatlarına mal olduğunu, "…Fabrika dumanlarında resmin, Kirli ve temiz haritaları doldurmuşsun/ Hatırasız ve geleceksiz bir iç denizi gibi/ Aşka veda eden topraklarda durmuşsun…" (Karakoç, 2021a: 53) aşkın, sevgilinin bile dumanlar arasında kaybolmasıyla sembolize etmiştir. Sezai Karakoç'un şiirlerinde tabiat ve kültürün çatışması çok defa vurgulanmış, konu hep olumsuz şekilde ele alınmış, modern kentleşmede insanın sorunlar altında ezildiği, insanın bu durumdan kurtarılması gerektiğini işlemiştir (Furtana, 2014: 44)

Eğer insan bu durumdan kurtulmazsa, doğadan kopuk kentlerde kaybolup ölüp gidecektir.

"(...)
Biz çocuklarsa
Güllerle döğdük birbirimizi her baharda
Gül fırlattık birbirimize taş yerine
(...)
Son insan ölmeden önce
Bir ülkü inecek bahçelere
Beton ölümler arasına sıkışmış
Ay verimi küçük parklara
Gül tarhları gelecek
Küçük parklara büyük kentlere yeniden
Doğduğum kasabadan
Size bir mutluluk haberi gibi
Gül gelecek
Kıyamet demek gülün geri gelişi demek
(...)" (Karakoç, 2021a: 379)

şiiriyle kendi çocukluk yıllarına özlemi, o zamanlarda doğayla daha bütünleşik olduğunu, insanların birbirine olan tavırlarının bile gül kadar naif olduğunu metaforlaştırmıştır. Modernleşmiş kentin krizinden kurtulamayan insanın, betonlar arasında bir ölüme mahkum olacağını ve doğaya uzak insanın kıyametinin de aslında bu olduğunu ifade etmiştir. Benzer doğrultuda en etkileyici eseri ise "*Balkon*" şiiri olmuştur. *"… Ölüleri balkonlara gömecekler/ İnsan rahat etmeyecek/ öldükten sonra da…"* (Karakoç, 2021a: 81) dizeleriyle insanın doğadan kopuşu sert bir dille eleştirilmiştir. Modern yapılaşmada insanın doğaya açılan tek kapısının balkon olması, insanların doğayla buluşabilmek için tüm ömürlerini balkonlarda geçirmeleri, en nihayetinde ise ölünce bile bedenlerinin toprağa kavuşmak yerine betonlar arasına sıkışacağına dair serzenişte bulunmuştur.

Sonuç

İnsanlığın sahip olduğu kadim kültür, her daim yaşamını sürdürdüğü doğaya, canlı cansız tüm aleme saygı, sevgi ve hoşgörü çerçevesinde olmuştur. Organik dünya görüşünü benimsemiş olan insan asırlarca doğa ile bütünleşik ve uyum içinde yaşamıştır. Fakat 13. ve 14. yüzyıllarda başlayan düşünce

ve akıl temelli süreçlerin sonunda insan aklı ile evrene hakimiyet kurabileceğini, tüm evrenin bilgisinin akıl yoluyla çözebileceğini düşünmeye başlamıştır. 19.yüzyıl sonları, 20.yüzyıl başlarına kadar bu düşüncenin ürünü olan mekanik evren görüşü kabul görmüştür. Modern fiziğin keşifleriyle ise mevcut paradigma değişmeye başlamış ve insanın kabulleri değişmeye başlamıştır. Hem mevcut paradigmanın değişimi hem de bu paradigmaya yani moderniteye ve aydınlanmaya getirilen eleştiriler, ekolojik düşünceye de temel oluşturmuştur. Aydınlanmış insan birkaç yüzyıl içerisinde dünyayı yaşanmaz hale getirmiş, organik insanda var olan insan-tabiat bütünleşmesini ortadan kaldırmıştır. Manevi eğilimleri ortadan kaldırıp araçsallaşmış aklın ürünü olan, modernleşmiş tek tip insan ve onun doğaya yapmış olduklarının eleştirisiyle yeşil düşünce doğmuştur. Bu ekolojik düşüncelerden derin ekoloji ve mistik ekoloji insanın maneviyata dönmesiyle çevrede oluşan sıkıntıların düzeleceğini önermişlerdir. 1960lı-1970li yıllar bu düşünce sistemlerinin oluştuğu seneler olmuştur. Bu dönemlerde üretilen eserlere de yansımaları olmuştur. Sezai Karakoç'un da bu dönemlerde yaşaması ve mevcut durumu görmüş olması, onun bu durumu eserlerine taşımasına sebep olmuştur. Karakoç birçok eserinde batının modernleşme ve modernleşmeyi diğer ülkelere dayatma fikrini eleştirmiştir. Onun modernleşme eleştirileri ve eserlerinin büyük çoğunluğunda doğa-tabiat imgelerine yer vermesi onu ekolojik bakış açısıyla incelemeye olanak sağlamıştır. O, benimsemiş olduğu manevi perspektifi doğa temalarına da yansıtmıştır. Maneviyata ve kadim kültüre geri dönülmesiyle, doğayla yeniden uyumlu hal alınacağına inanmıştır. Manevi kökenli ekolojik düşüncelerle birlikte değerlendirildiğinde de ortaya güzel bir eko-eleştiri çıkmaktadır…

Kaynakça

Akgül, Ç. (2018). Doğal Kaynaklar, Savaşlar ve Kadınlar: Natural Resources, Wars and Women. *Kebikec: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, *45*, 205-219.

Altun, F. (2005). *Modernleşme Kuramı*. Küre.

Altunoğlu, M. (2017). Bir Sosyal Hareket Olarak Tinsel Ekoloji: Çevre Sorunlarına Maneviyatçı Çözüm. İçinde *Yeşil ve Siyaset Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar* (2. Baskı). Liberte.

Beriş, H. E. (2016). *Siyasetin Yüzleri*. Tezkire.

Capra, F. (1989). *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*. İnsan Yayınları.

Capra, F. (1994). Sistem Açısından Dünyamız. G. Tamkoç (Dü.) içinde, *Derin Ekoloji* (s. 35-42). İzmir: Ege.

Capra, F. (1995). Deep Ecology: A New Paradigm. İçinde *Deep Ecology for the Twenty-First Century*. Shamnhala.

Coşkun, S. (2009). Mekandaki Medeniyet-Medeniyetteki Mekan: Sezai Karakoç'un Şiirinde Mekan-Medeniyet İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, *22*, 235-257.

Çiğdem, A. (1997). Toplum, Doğa ve Eko-Politik Hareketler. *Birikim Dergisi*, *98*, 31-38.

Çüçen, A. (2011). *Derin Ekoloji*. International Symposium on Kazdağları.

Demirağ, D. (2017). Doğayı Yardıma Çağırmak: Anarşist Ekolojizm. İçinde *Yeşil ve Siyaset Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar* (2. Baskı, ss. 331-385). Liberte.

Devall, B. (1994). Ekolojik Benliğimiz. İçinde *Derin Ekoloji* (ss. 43-56). Ege.

Durkheim, E. (2011). *Dini hayatın ilkel biçimleri*. Eskiyeni Yayınları.

Elkins, S. (1994). Mistik Ekolojik Politika. *Birikim Dergisi*, 57-58.

Furtana, F. (2014). Sezai Karakoç Şiirlerinde Tabiat ve Kültür Unsurları. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *2014*(4), 41-48. https://doi.org/10.18493/kmusekad.36553

Görmez, K. (2020). *Çevre Sorunları* (5. Basım). Nobel.

Heywood, A. (2016). *Siyasi İdeolojiler*. BB101.

Horkheimer, M., & Adorno, T. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği Felsefi Fragmanlar*. Kabalcı.

Karakoç, S. (1989). Son İstasyona Doğru. *Diriliş*, *7*(56).

Karakoç, S. (2014). *Gündönümü* (9. Baskı). Diriliş Yayınları.

Karakoç, S. (2021a). *Gün Doğmadan* (28. Baskı). Diriliş Yayınları.

Karakoç, S. (2021b). *İnsanlığın Dirilişi* (40. Baskı). Diriliş Yayınları.

Keleş, R., & Hamamcı, C. (1998). *Çevrebilim* (3. Baskı). İmge.

Kesebir, E. (2016). Sezai Karakoç'un Medeniyet Tasavvurunda Tabiat. *3rd International Symposium on Environment and Morality (ISEM2016) 4-6 Nov 2016 Alanya/ Antalya - Turkey*. https://i-sem.info/PastConferences/ISEM2016/ISEM2016/ Allpapers/11-ISEM2016ID73.htm

Merchant, C. (1992). *Radical Ecology*. Routledge.

Metzner, R. (1994). Ekoloji Çağı. İçinde *Derin Ekoloji*. Ege.

Naess, A. (1994). Derin Ekolojinin Temelleri. İçinde *Derin Ekoloji*. Ege.

Naess, A. (1995a). The Deep Ecological Movement Some Philosophical Aspects. İçinde *Deep Ecology for the Twenty-First Century*. Shamnhala.

Naess, A. (1995b). The Shallow And The Deep, Longrange Ecology Movements A Summary. İçinde *Deep Ecology for the Twenty-First Century* (ss. 151-155). Shamnhala.

Nasr, S. H. (1990). *Islam And The Envıronmental Crısıs*. 20.

Önder, T. (2001). *Bir "Yeni Toplumsal Hareket" Olarak Ekoloji Hareketinin Gelişimi Ve İdeolojik Yönelimleri*. Gazi Üniversitesi.

Önder, T. (2003). Derin Ekoloji Üzerine. *Lİberal Düşünce*, *8*(30-31), 95-111.

Şahin, Ü. (2017). Yeşil Düşünce. İçinde *Yeşil ve Syaset Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar* (2. Baskı, ss. 17-73). Liberte.

Taylor, C. (2020). *Modernliğin Sıkıntıları* (4. Basım). İstanbul: Ayrıntı.

Touraine, A. (2012). *Modernliğin Eleştirisi* (8. Basım). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Yaylı, H., & Yaslıkaya, R. (2015). İnsan Doğa İlişkisi Tasarımında Radikal Dönüşüm: Derin Ekoloji. *International journal of Science Culture and Sport*, *3*(11), 452-452. https://doi.org/10.14486/IJSCS312

Yaylı, H., & Çelik, V. (2011). Çevre Sorunlarının Çözümü İçin Radikal Bir Öneri: Derin Ekoloji. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *26*, 369-377.

Yücel, A., & Konak, N. (2021). Derin ekoloji ve İslam'da insan-doğa İlişkisi. *NOSYON: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, *8*, 28-38.